

TÜRKİYE'DE 1974-1980 DÖNEMİNDE TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİNDE İŞÇİ-İŞVEREN İLİŞKİLERİ

*Yıldırım KOÇ**

GİRİŞ

Türkiye'de 30 bin civarında işçinin çalıştığı tarım satış kooperatifleri birliklerinde uygulanan istihdam politikaları, 1974-1980 döneminde işçi - işveren ilişkilerinin olağanüstü sertleşmesine, yüksek bir işçi devrine, işyerlerinin işgaline varan işçi eylemlerine neden oldu. Dönemin hükümetleri, politik destek sağlamak amacıyla, bu işletmelere çeşitli alanlarda ve biçimlerde müdahale ettiler. Gerek kooperatiflerin ve kooperatif birliklerinin iç yapısı, gerekse Ticaret Bakanlığı aracılığıyla hükümetlerin müdahale olanak ve uygulamaları, ortaklar ve çalışanlar aleyhine önemli sonuçlar getirdi. Bu çalışma, gerek özel kesimdeki, gerekse kamu kesimindeki işyerlerinden farklı nitelikte işçi - işveren ilişkilerine rastlanan bu işyerlerindeki olayların nedenlerini açıklama doğrultusunda bir çabadır.

Türkiye tarımsal üretiminin bir kısmı ülke içi üretim ve tüketim gereksinimlerini karşılarken, önemli bir kısmı da ihraç edilmektedir. Önemli ihraç ürünleri olan tütün, pamuk, fındık, üzüm, incir ve bunların yanı sıra tiftik ve zeytinyağı, genellikle küçük üreticiler tarafından üretilmektedir. Bu ürünlerin sürekli ve düzenli bir şekilde ihracatının sağlanması, bu ürünlerin girdi olarak kullanıldığı üretim süreçleri ve ilgili çıkarlar açısından son derece önemlidir.

Tütün üretiminin denetimi ve ürünün önemli bir kısmının toplanması Tekel eliyle yapılmaktadır. İncir, üzüm, pamuk, fındık ve

(*) ODTÜ İdarî Bilimler Fakültesi'nde Asistan.

tiftikte ise bu görevi tarım satış kooperatifleri birlikleri üstlenmiştir. Tarım satış kooperatifleri birlikleri, Hazineden aldıkları krediyle üreticinin ürününü toplamakta, depolamakta, bazı durumlarda işlemekte, genellikle de ihracatçıya devretmektedir. Küçük üreticilik temelinde yaygın ve dağınık bir üretimin uluslararası işbölümünün gereklerine uygun olarak disipline edilmesi, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin ana işlevi olmaktadır.

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin ikinci, Türkiye Ziraat Odaları Birliği ve Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği'nin önde gelen işlevi de, iç pazarın genişletilmesidir. Bu kuruluşlar tarımda gübre, ilaç, çağdaş araç-gereç kullanımını çeşitli biçimlerde desteklemektedir. Ayrıca uygulanan fiyat politikaları, özellikle dayanıklı tüketim mallarının köylere yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri, tarımsal üretimin vergi açısından denetimi yönüyle de önemlidir.

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin 1974-1980 dönemindeki işleyişleri içinde, üreticilere işletmelerde istihdam olanağı yaratma gibi bir amaçları ise olmamıştır.

I. TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİNDE İSTİHDAM

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde büro, tekstil, gıda ve bir miktar da metal işkollarında işçi çalıştırılmaktadır. Çalışanların tümü 1475 sayılı İş Yasası kapsamında işçi statüsündedir.

Önemli tarım satış kooperatifleri birlikleri ve işletmelerinin durumu aşağıda özetlenmiştir :

İzmir İncir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1937 yılında 7 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 5 500 ortaklı 19 kooperatif üye idi. Birliğe üye Ödemiş, Ortaklar ve Erbeyli kooperatiflerinin birer incir işletmesi, Birliğin ise alkol fabrikası, kolonya fabrikası, tahta kutu fabrikası ve incir depoları vardır.

İzmir Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1937 yılında 7 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 12 214 ortaklı 16

kooperatif üye idi. Birliğin İzmir'de iki üzüm işleme fabrikası, bir sirke ve bir pekmez işletmesi vardır.

İzmir Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1949 yılında 5 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 43 508 ortaklı 53 kooperatif üye idi. Birlik şu işletmelere sahiptir: Pamukyağı kombinasyonu, gliserin fabrikası (hammadde bulunamaması nedeniyle çalıştırılmıyor), tamir atelyesi, İzmir Çırçır Fabrikası, Nazilli Çırçır Fabrikası, İplik Fabrikası, depolar.

İzmir Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1949 yılında 5 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 5 316 ortaklı 24 kooperatif üye idi. 1968 yılı verilerine göre, Birliğin Burhaniye, Kuşadası, Sultanhisar, Tepeköy, Hocalar, Çine, Ortaklar ve Akhisar'da zeytinyağı tesisleri ve Edremit'te sabun imalathanesi vardı. 1977 yılında zeytinyağı tesislerinin sayısının 15'e çıkmış olduğu belirtilmektedir.

Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Fiskobirlik) 1938 yılında 5 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 129 060 ortaklı 36 kooperatif üye idi. 1979 yılı sonunda Fiskobirlik'e bağlı 13 fındık kırma ve bir fındık işleme tesisinde 2 500, bürolarda 2 300 işçi çalışıyordu.

Adana Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Çukobirlik) 1940 yılında 5 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 24 218 ortağın bulunduğu 22 kooperatif üye idi. Birliğin 1973 yılında 10 çırçır ve prese fabrikası, 1 nebati yağ ve sabun fabrikası vardı. Birliğin ayrıca üç çeltik kurutma tesisi ve nakliyat işletmesi bulunuyordu. 1973 yılında Çukobirlik işletmelerinde 1 600 işçi çalışıyordu. 1980 yılı Mart ayında ise, ortak sayısı 36 500'e, işletmelerde çalışan işçi sayısı 3 500'e çıkmıştı.

Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Kozabirlik) 1940 yılında 3 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 17 812 ortağı bulunan 5 kooperatif üye idi. Ortak sayısı 1979 yılında 26 619'a yükseldi. Birlik, Bursa Organize Sanayi Bölgesinde kuru ipek kozasından ipek ipliği çekilmesi için bir tesis kurmaktadır. 1980 yılında Birlik'te 28 işçi çalışıyordu.

Antalya Pamuk, Narenciye ve Muz Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Antbirlik) 1952 yılında 5 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu.

1976 yılında 18 497 ortaklı 6 kooperatif üye idi. 1977 yılında Birliğin 7 çırçır ve prese fabrikası, 1 yağ kombinası (350 işçi) ve 1 ip-lik fabrikası (Aksu İplik Fabrikası, 1 600 işçi) vardı. Ayrıca bürolarda 500 kadar işçi çalışıyordu.

Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Marmarabirlik) 1954 yılında kuruldu. 1976 yılında 18 521 ortaklı 6 kooperatif üye idi. Birliğin 1980 yılında üç zeytinyağı işletmesi ve zeytin depoları vardı. Birlik bünyesinde 386 işçi çalışıyordu.

Gül ve Gülyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Gülbirlik) 1954 yılında kuruldu. 1976 yılında 3 619 üyeli 13 kooperatif üye idi. Birliğin bir gülyağı fabrikası vardır. Bürolarda 1980 yılında 70 işçi çalışıyordu.

Nevşehir Üzüm ve Mamulleri Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Taskobirlik) 1958 yılında 4 kooperatifin birleşmesiyle kuruldu. 1976 yılında 3 768 üyeli 11 kooperatif üye idi. İşletmelerinde 150 civarında işçi çalışıyordu.

Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Trakyabirlik) 1966 yılında 7 kooperatifin biraraya gelmesiyle oluştu. 1976 yılında 52 445 ortaklı 31 kooperatif üye idi. 1980 yılında 700 civarında işçi çalışıyordu.

Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (Güneydoğubirlik) 1968 yılında kuruldu. 1976 yılında 1 872 ortaklı 11 kooperatif üye idi. Bürolarda, Gaziantep'teki üzüm suyu, bakliyat ve fıstık işletmeleri ile Kahramanmaraş'taki kırmızı birer işletmesinde 1 500 civarında işçi çalışıyordu.

Tiftik ve Yapağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Tiftikbirlik) 1969 yılında kuruldu. 1976 yılında 8 755 ortaklı 26 kooperatif üye idi. Kooperatiflerde, Birlik'te ve Gölbaşı tesislerinde toplam 600 civarında işçi çalışıyordu.

Yer Fıstığı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Yerfiskobirlik) 1968 yılında kuruldu. 1976 yılında 6 681 ortaklı 10 kooperatif üye idi.

Yukarıda sözü edilenlerin dışında kalan tarım satış kooperatifleri birlikleri ile sözü edilen birliklere üye kooperatiflerin de ayrıca önem-

li sayıda işçi çalıştırılan işletmeleri vardır. Ancak bu konuda bir envanter çalışması yapılmamıştır.

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin işletmeleri dışında iş-tirakleri de vardır. Bu iştiraklerde de önemli sayıda işçi çalışmak-tadır. İştiraklerin dökümü, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından ya-yınlanan *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Devlet Adına Ya-pılan Destekleme Alımlarını İnceleme ve Değerlendirme Özel İhti-sas Komisyonu Raporu*'mm I. Cildinde sunulmuştur.

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin yanı sıra, diğer ta-rım kooperatiflerinde ve bunların işletmelerinde de önemli sayıda işçi çalışmaktadır.

Tarım kredi kooperatiflerinde 1979 yılında 4 882, bölge birlik-lerinde 190, merkez birliğinde 140 işçi çalışmaktadır. Tarım Kredi Kooperatifleri Yardımlaşma Birliği Vakfı'nın ise bahçe tipi traktör ve tarım aletleri üreten bir fabrikası vardır.

Köy kalkınma kooperatiflerinin ise 250'ye yakın işletmesi var-dır : 17 un, 8 yem, 76 zeytinyağı, 3 bitkisel yağ, 9 salça, 4 meyve suyu, 38 kereste, 2 tarım araçları, 2 yonga levha, 5şarap, 2 maden suyu, 1 çeltik, 1 kerevit, 1 hah ipliği, 1 sera örtüsü üretimi, 43 hac-lılık tesis ve fabrikaları ile birçok soğuk depo ve ambalaj tesisi.

Tarım kooperatifleri ve özellikle de tarım satış kooperatifleri birliklerinin bu geniş istihdam olanakları ve bu kuruluşlardaki işçi -işveren ilişkilerinin Türkiye'deki işçi hareketi üzerindeki etkileri, kanımızca, ayrıca ayrıntıda incelenmesi gereken bir konudur.

II. TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİNİN İSTİHDAM POLİTİKASI

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde 1974 - 1980 dönemin-de işçi -işveren ilişkilerinin diğer işyerlerinde görülenlerden farklı düzey ve boyutlarda gelişmesinin ana nedeni, bu dönemde iktidar-da bulunan siyasî partilerin bu işyerlerini kendi siyasî kadrolaşma-ları için kullanmaları olmuştur.

Siyasî partilerin, bu uygulamaları 1974 - 1975 yıllarında başla-mış, öncelikle İzmir İncir, Üzüm, Pamuk ve Zeytinyağı Tarım Satış

Kooperatifleri Birliklerinde bu uygulamaya gidilmiş, daha sonraki yıllarda diğer Birliklere de yaygınlaştırılmıştır. Yeni sanayi işletmeleri açılarak istihdam olanağı yaratılması yerine, mevcut işletmelere çalışmadan maaş alacak insanlar yerleştirilmiştir. Bu uygulama işyerlerinde işçi - işveren ilişkilerinde özel sektörde görülenin çok dışımda sorunlara yol açmıştır. Özellikle Birlik yönetimlerinin kendi siyasî çizgileri doğrultusundaki sendikaları işyerlerinde yetkili kılmaya çalışmaları, çok ileri boyutta anlaşmazlıklara neden olmuştur.

Bu anlaşmazlıklarda sorumlu yetkili genellikle genel müdürdür. 1974 - 1980 döneminde genel müdür Ticaret Bakanı tarafından atanmaktaydı. Genel müdürün uygulamalarının olumsuz sonuçları ise Birliği ve dolaylı olarak da üye kooperatifleri ve kooperatif ortaklarını etkiliyordu. Davul Birliğin ve ortakların boynunda iken, tokmağın Ticaret Bakanının elinde olması, istihdam konusundaki aksaklıkların önemli nedenlerinden biri olmuştur. Bu dönemde, kamu iktisadî teşebbüslerinde, genel ve katma bütçeli kuruluşlarda yüzbinlerce işçi çalışmaktaydı. Belediyelerdeki işçi sayısı da 100 binin üstündeydi. Hükümetlerin buralarda bir işletmeden aynı anda yüzlerce işçiyi işten çıkarma doğrultusunda bir uygulaması görülmezken, özellikle 1980 yılında tarım satış kooperatifleri birliklerinde bu yola başvurulması, sanırız, önemli ölçüde, tokmağın ve davulun ayrı kişilerde olmasından kaynaklanmaktadır.

Tarım satış kooperatifleri birliklerinde, üye kooperatiflerde ve bağlı işletmelerde çalışanların tümü 1475 sayılı İş Yasası kapsamındadır. Çalışanların sendikalaşma ve toplu iş sözleşmesi bağtlama hakları vardır. Ancak bir kısım personel, çeşitli açılardan İş Yasası'nın ötesinde haklar getiren Personel Yönetmeliğinin kendilerine uygulanmasıyla yetinmiş ve toplu iş sözleşmesi kapsamı dışında kalmayı yeğlemiştir.

Tarım satış kooperatifleri birlikleri ana sözleşmesine göre, yönetim kurulu, genel kurulca gizli oyla seçilen dört üye ile, Ticaret Bakanlığı tarafından atanan bir genel müdürden oluşur. Bilindiği gibi, 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Yasa'nın 11. maddesi uyarınca, seçimle gelen yönetim kurulu da Ticaret Bakanlığı tarafından görevden almabilmekte ve yerine Ticaret Bakanlığı atama yapabilmekteydi. 31. maddeye göre, Birlik adına

imza yetkisine sahip kişilerin atanma ve işten el çektirilmeleri, genel müdürün teklifi, yönetim kurulunun kararı ve Ticaret Bakanlığının onayıyla oluyordu. Diğer çalışanların atanma ve işten çıkarılmaları tanımiyle genel müdürün yetkisindeydi. Kooperatif ortaklarının ve kooperatiflerin, kendi olanaklarıyla oluşturdukları kuruluşun istihdam politikası üzerinde söz hakkı yoktu. İşçi işveren ilişkilerinde 1974 - 1980 döneminde diğer işyerlerinde görülenin ötesinde ortaya çıkan büyük anlaşmazlıklar kanımca bu noktadan kaynaklanmaktadır.

İzmir İncir, Üzüm, Pamuk ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri, bu Birliklere bağlı kooperatifler, şubeler ve işletmeler ile Marmarabirlik'te uygulanan (ve diğer tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde de uygulandığını sandığımız) *Daimi Kadro Personel Yönetmeliği*'nin 4. maddesi de genel müdürün istihdam konusundaki yetkilerini yinelemiştir.

Personel Yönetmeliğine göre, Birliklere bağlı kooperatiflerde ve kooperatiflerin işletmelerinde çalışacak personele ilişkin kadroların da Birlik yönetim kurulunca onaylanması gerekir. Birliklerin işletmelerindeki kadrolar da Birlik Yönetim Kurulunun onayından geçer (Madde 43 ve 44). Personel Yönetmeliğine göre, işe alınmanın deneme süresi "en az 6 aydır." "Bu müddet lüzum görüldüğü takdirde uzatılabilir" (M. 48). Bilindiği gibi, 1475 sayılı İş Yasasına göre deneme süresi bir aydır ve ancak toplu sözleşme ile en fazla üç aya çıkarılabilir.

Birliklerde, yönetmelik gereğince bir personel komitesi kurulur. Komite, "Birlik genel müdürünün veya genel müdürlükçe tenzih edilecek birinci derecede imza yetkisini haiz bir Birlik personelinin başkanlığı altında, Birlik hukuk müşaviri, personel müdürü veya şefinin ve birlikler teftiş kurulu başkanının ve hakkında karar verilecek personelin çalıştığı teşekkülün en büyük amirinin iştirakiyle kurulur" (M. 73). Personel komitesi, yönetmelik hükümlerine uymayan personel hakkında soruşturma yapar ve karar verir. Çalışanların hiçbir temsilcisi komitede yer almamaktadır.

Çalışanları işten çıkarma yetkisi, (a) işe almaya yetkili olanlara, (b) personel komitesine ve (c) Ticaret Bakanlığı tarafından görevlendirilecek müfettişlere verilmiştir (M. 59). Birliklerin Ticaret Bakanlığı bu bağlılığı birçok sürtüşmenin kaynağı olmuştur.

Personel Yönetmeliğinde ilginç bir hüküm, ortakların istihdamına ilişkindir : “Kooperatiflere ortak olan personelin ortak olduğu kooperatiflerin veya bunlara bağlı işletmelerin daimî veya muvakkat kadrolarında istihdamı Birliklerin karar ve müsaadesine bağlıdır” (M. 71). Bu kısıtlayıcı hüküm, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin ve işletmelerinin ortaklarının istihdam sorununa bir çözüm arama doğrultusunda hiç düşünülmediğini göstermektedir.

Personel Yönetmeliği, personelin siyasî partilerle ilişkilerine karşı da sözde bir önlem getirmiştir. 71. maddenin 3. fıkrasına göre, “istihdam şekli ne olursa olsun, Birlik ve Kooperatiflerle, bunlara bağlı teşekküllerin personeli, siyasî partilerin idarî kademelerinde fülî görev alamaz ve siyasî temayülü göreve tesir edecek şekilde izhar edemez.”

Bu hüküm uygulanmamıştır. Siyasî partiler tarım satış kooperatifleri ve birliklerini siyasî etkinliklerinin bir aracı olarak kullanmışlardır. Birlik Ana Sözleşmesinin “yönetim kurulu seçimi”ne ilişkin 25. maddesi, “g” bendi, “herhangi bir siyasî partinin merkez ve taşra organlarında görevli bulunanlar ve siyasî partilerde kaydı bulunan belediye başkanları, il genel meclisi ve belediye meclisi üyeleri”nin yönetim kuruluna seçilemeyeceği hükmünü getiriyordu. Ancak 7.6.1975 tarih ve 15258 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile bu hüküm iptal edildi. Bu hükmü iptal eden MC Hükümeti tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde siyasî partilere göre cepheleşmede önemli bir sorumluluk üstlendi. Bu konu ilerde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Personel Yönetmeliği’ne bağlı daimî kadrolu işçilerin (Yönetmelikte “memur”, “hizmetli”, “teknik personel” şeklinde sınıflandırılmıştır) ücretleri 6 grup halinde ayrı ayrı derece ve kademelendirilmiştir. İlk dört grup yönetici durumda olanlara ilişkindir. Beşinci grup, “memurlar”, altıncı grup “hizmetliler”dir.

Yönetmeliğin 6. maddesi, “bu yönetmeliğin mer’iyete girdiği tarihten sonra, devlet memurlarına avans vesair namdar altında fiilen ödenen miktarların dışında maaşlara seyyanen yapılacak zamlar, Yönetim Kurulunun kararı, Ticaret Bakanlığının tasdiki ile tatbik edilebilir” hükmünü getirmektedir. Ancak pratikte Ticaret Ba-

kanlığı belirleyici olmaktadır. 1972 yılının sonunda, yapılan zamla ilgili olarak Marmarabirlik Personel Yönetmeliğinde şöyle bir değişiklik yapılmıştır :

"Bakanlığın 28.10.1972 gün ve 15/21092 sayılı emirlerine ekli olarak gelen Yönetmeliğin geçici I. maddesi gereğince ücret derecelerine yapılan ve 1.3.1970 tarihinden itibaren geçerli olan % 60 nispetindeki zamma göre yeni ücret düzenlemeleri."

Aynı şekilde, 1.3.1974 tarihinden geçerli olmak üzere % 15 ve 1.1.1976 tarihinden geçerli olmak üzere de kademeli olarak % 30 ve % 25 oranlarında (brüt aylık ücret tutarları 3500 liraya kadar olanlarda % 30, 3500 liranın üstünde olanlarda % 25) zam yapılmıştır.

Personel Yönetmeliğinin ilginç ve toplu iş sözleşmelerine örnek oluşturan bir hükmü kıdem tazminatı ilişkindir :

"İşten çıkış tazminatı, Birliklerle Kooperatiflerin ve bunlara bağlı işletme ve teşekküllerin daimi kadrolarında asaleten çalışılan 20 yıllık hizmet süresinde beher hizmet yılı için müktesep hak olarak alınmakta olan son ücretin brüt tutarının iki katı üzerinden hesaplanır. 20 yılı geçen her hizmet yılı için de tazminat miktarı yukarıdaki esaslara göre bir maaş esasma göre tahakkuk ettirilir. Müddetin hesabında günlük kesirler aya iblağ edilir. 6 aydan fazla (6 ay dâhil) ay kesirleri yıla iblağ edilir" (M. 21).

Daha ileride ele alacağımız toplu iş sözleşmelerinde kıdem tazminatı miktarının kamu ve özel kesimde benzer işyerlerindeki kadar çok yüksek olduğu görülecektir. Bu yüksekliğin en önemli dayanağı, Personel Yönetmeliğindeki bu hükümdür.

Personel Yönetmeliği'ne göre çalışanlara (a) lisan tazminatı, (b) kasa tazminatı, (c) makam tazminatı, (ç) temsil ödeneği, (d) teşvik mükâfati ve (e) temettü ikramiyesi adları altında çeşitli ödemeler yapılmaktadır.

Bunların yanı sıra, SSK tarafından verilen istirahat günlerine ait geçici işgöremezlik ödeneği, çalışanın ücretinin tamama iblağ

edilmekte, iki maaş tutarında ölüm yardımı verilmekte, SSK'na tedavisi yapılmayan hastalıkların masrafları (Birlik yönetim kurulu nun kararıyla) Birlik'çe ödenmektedir.

Yıllık ücretli izinler ise tüm çalışanlar için 30 gündür. Bu miktar İş Yasasında belirtilen sürelerin üstündedir. İmzalanan toplu iş sözleşmelerinde de izinlerin aynı işkolundaki diğer işyerlerine göre yüksek olmasının önemli bir dayanağı bu hükümdür.

Yönetmeliğin 47. maddesine göre de, "Birliklerle, kooperatiflerin veya bunlara bağlı teşekküllerin idare ve işletme kadrolarında çalışan personelden, bu yönetmeliğin yürürlüğe girdiği tarihte çalışmakta olanlarla, yeniden göreve almanlardan, bu yönetmelikte yazılı şartları kabul ettiklerine dair Noterden tasdikli bir taahhütname alınır."

Görüldüğü gibi, 1974 -1980 döneminde Birlik'lerde uygulanan Personel Yönetmeliği, kooperatif ve birliklerin istihdam politikasına ortakların çıkarları doğrultusunda yön vermeyi önleyici ve Ticaret Bakanlığının belirleyiciliğini pekiştirici niteliktedir; çalışanların ücret ve çalışma koşullarının belirlenmesine ortakların katılması ve işçilerin söz hakkının olmasını önlemeyi amaçlamaktadır.

III. TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİNDE SENDİKALAŞMA VE TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

A. Sendikalaşma

Tarım satış kooperatifleri birlikleri, kooperatifler ve iştiraklerinde çalışan işçiler, 1974 -1980 döneminde, büro, gıda ve tekstil işkollarında sendikalarda örgütlenmişlerdir. Bunların dışında saptayabildiğimiz tek işkolu, İzmir Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği tamirhanesinde çalışan yaklaşık 100 işçinin örgütlendiği metal işkoludur. Bu işçiler 1980 yılında DISK'e bağlı Maden İş Sendikası'nın üyesiydiler.

Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri ve işletmelerinde sendikalaşma, bu kuruluşların istihdam politikasıyla yakından bağlantılıdır. 1974 -1980 döneminde iktidarda bulunan partiler, bu ku-

uluslarda kendi çizgilerindeki sendikaların yetki alması için yoğun bir çaba göstermişlerdir.

Ancak özellikle 1978 - 1979 yıllarındaki duruma baktığımızda, tarım satış kooperatifleri birliklerinde çalışan işçilerde DİSK'e bağlı sendikalara doğru bir akış görüyoruz. Bu akış ya işçilerin eski sendikalarından ayrılıp DİSK'e bağlı bir sendikaya üye olmaları, ya da genellikle o Birliğe özgü olarak daha önce kurulmuş bir sendikanın DİSK'e üye olmasıyla gerçekleşmiştir.

Büro işkolunda tarım satış kooperatifleri birliklerinde 1980 yılında örgütlü sendikalar, Türk İş'e bağlı Tez Büro İş ile DİSK'e bağlı Sosyal İş, Bank Sen., Fındık ve Taper İş'tir. Bağımsız diğer sendikalar da DİSK sendikalarıyla birlikte davranmaktaydılar.

Tez Büro İş Sendikası, Türk İş içinde Sosyal Demokrat Hareket içindedir. Yerfiskobirlik, Güneydoğubirlik işçileri ve Antbirlik'e bağlı bazı kooperatiflerde çalışanlar 1980 yılında bu sendikada örgütlüydü.

Sosyal İş Sendikası ise kurulmasından sonra uzun bir süre bağımsız kaldı ve 20.5.1974 tarihinde DİSK'e katılma kararı aldı. Ancak 1977 yılında DİSK üyeliğinden çıkarıldı. 22.8.1978 tarihinde yeniden üyeliğe kabul edildi. Antbirlik ve Gülbirlik işçileri 1980 yılında Sosyal İş Sendikası'nda örgütlüydü.

Bank. Sen. 1972 yılında kuruldu. 2.11.1976 tarihinde DİSK'e katılma kararı aldı. Trakyabirlik işçilerinin örgütlü olduğu Tars. Koop. İş Sendikası'nın Bank. Sen.'e katılmasıyla, Bank. Sen., Trakyabirlik'in büro işyerlerinde yetkili oldu. Güneydoğubirlik işçileri ise, Günko İş'te örgütlenmişlerdi. Günko İş de Bank. Sen.'e katıldı. Ancak 1980 yılında yetki döneminde işçilerin bir kısmı Tez Büro İş Sendikasına geçtiler.

1980 yılının ilk aylarında Türk İş üyesi Tez Büro İş ile DİSK üyesi Bank. Sen ve Sosyal İş Sendikaları, banka - büro - eğitim - sigortacılık işkollarında "güç ve eylem birliği" yaptıklarını açıkladılar. "3'lü dekorasyon" da, tarım satış kooperatifleri birliklerine ilişkin olarak şunlar söyleniyordu :

"İşkolumuzun temel direklerinden olan kooperatif işyerlerinde ise özellikle politik baskılar öne çıkmaktadır. Kooperatif işyerlerinde çalışan yaklaşık 30 bin işçiden 23 bini

bugün değişik sendikaların örgütsel ağı içinde yer alıyor. Ancak siyasî iktidarların güdümünde geliştirilen tarım satış ve kredi kooperatifleri bu çevrelerin yemliği olarak kullanılmakta, binlerce kooperatif emekçisi çalışma ve yaşama koşullarındaki olumsuzlukların yanı sıra bir de siyasî iktidarların baskısı altındadır. Öte yandan gerici ve faşist güçlerce dışardan desteklenen bugünkü iktidarların işbaşına gelmesi ile gündemine alıp uygulamaya koyduğu toplu işten çıkartmalar, kıyımlar ve sürgünler, özellikle tarım satış kooperatifleri birliklerinde, işletmelerinde ve KİT'lerde somutlaşmaktadır" (Sosyal İş, 6. Dönem Merkez Genel Kurulu Çalışma Raporu, Haziran 1980, s. 53).

Bu işkolundaki diğer sendikaların 1980 yılındaki örgütlenme durumu da şöyledir :

Fındık İş (Türkiye Fındık Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliği Mensupları Sendikası) 20.5.1969 tarihinde kuruldu ve 31.5.1978 tarihindeki genel kurulunda DİSK'e katılma kararı aldı. 22.8.1978 tarihinde de DİSK üyeliğine kabul edildi. Fiskobirlik bürolarında ve fındık kırma fabrikalarında çalışan işçiler Fındık İş'te örgütlüydü.

Taper İş (İzmir İncir, Üzüm, Pamuk ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ve Bu teşekküllere Bağlı Bilimum İşyerleri Ege Bölgesi Sendikası) 1968 yılında kuruldu. 2.3.1980 tarihinde yapılan genel kurulunda DİSK'e katılma kararı aldı. 13.5.1980 tarihinde DİSK üyeliğine kabul edildi. Tarım'da çalışanlar, 1.11.1978 - 31.10.1980 döneminde Taper İş'te örgütlü olarak toplu sözleşme imzaladılar.

DİSK'e bağlı bu sendikaların dışında, bağımsız bazı sendikalar da 1978 - 1980 yıllarında DİSK sendikalarıyla birlikte tavn aldı.

Çukosen, Çukobirlik işyerlerinde bürolarda çalışanların örgütlü bulunduğu sendikadır. 1969 yılında kuruldu. Son yıllarda yönetimi değişti. Çukosen, 1980 yılı içinde DİSK'in tarım satış kooperatifleri birliklerindeki sorunları çözümlemek gerekçesiyle oluşturduğu Ortak Davranış Komitelerinde yer aldı.

Dev Tiftik İş, 1978 yılında Tiftikbirlik işyerlerinde çalışan işçiler tarafından kuruldu. Dev Tiftik İş de Ortak Davranış Komitelerinde yer aldı.

Tarım Satış Kooperatifleri'nin, Trakyabirlik işçilerini örgütlemişti. Bir süre Ortak Davranış Komitelerinde yer aldı. Daha sonra da DİSK üyesi olan Bank Sen'e katıldı.

Büro işkolunda tarım satış kooperatifleri birliklerinde 1980 yılında DİSK'e bağli ve ona yakın çizgideki sendikalar hâkimdi.

Tarım satış kooperatifleri birliklerinde dokuma işkolunda 1980 yılında Türk İş'e bağli Teksif ile DİSK'e bağli Tekstil sendikaları örgütlüydü.

Saptayabildiğimiz kadarıyla, 1980 yılında Teksif aşağıda belirtilen birlik ve kooperatiflerin çırçır ve prese fabrikalarında örgütlüdür :

Aydın - Milas 152 No.'lu Pamuk Tarım Sat. Koop. Çırçır Fabrikası.

Bergama - Göçbeyli 207 No.'lu Pamuk Tarım Sat. Koop. Çırçır Fabrikası.

Kahramanmaraş Çukobirlik Çırçır Fabrikası.

Manisa 118 No.'lu Pamuk Tarım Sat. Koop. Çırçır Fabrikası.

Tire, Tepeköy, Menemen, Bayındır, Ödemiş Pamuk Tarım Sat. Koop. leri Çırçır Fabrikaları.

Ödemiş 129 No.'lu Pamuk Tarım Sat. Koop. Çırçır Fabrikası

Akhisar 118 No.'lu Pamuk Tarım Sat. Koop. Çırçır Fabrikası

Aydın - Söke Pamuk Tarım Sat. Koop. Sawgin Tesisleri.

Fethiye, Aydın - Koçarlı ve Aydın - Yenipazar Pamuk Tarım Sat. Koop. leri Çırçır Fabrikaları..

DİSK'e üye Tekstil ise özellikle 1978 - 1980 yıllarında tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin bu işkolundaki yatırımlarında etkinliğini artırmış, gerek Teksif'ten, gerek DİSK'e bağli Türk Mensucat İş'ten önemli işletmeleri ayırmıştır.

Çukobirlik'in 100 bin iğlik iplik tesislerinde 1977 yılında II. MC Hükümeti döneminde Teksif ile Türk Mensucat İş arasında yapılan irade beyanında, işyerinde çalışan işçiler adına toplu iş sözleşmesi bağlilama yetkisini Türk Mensucat İş aldı. 1978 yılı Eylül ayı başında ise, işyerinde yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmesi Türk Mensucat İş'e ait olmakla beraber, tüm işçiler bu sendikadan istifa yoluyla ayrılmış ve Tekstil'e geçmişlerdi. 1.5.1979 - 30.4.1981 tarihleri arasında yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmesini. Tekstil bağliladı.

Antbirlik İplik Fabrikasında çalışanlar 1975 - 1977 ve 1977 - 1979 toplu sözleşme dönemlerinde Teksif üyesiydiler. 1977 yılında Türk Mensucat İş de işyerlerinde örgütlenme çalışması yaptı. Ancak 1.8.1979 - 31.10.1980 döneminde işçiler Tekstil'e geçtiler ve Tekstil 21.10.1979 tarihinde toplu iş sözleşmesini bağtladı.

İzmir Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Çiğli İplik Fabrikası daha kurulurken, işveren çeşitli müdahalelerle işyerine Teksif'i yerleştirmeye çalıştı. Daha sonra Türk Mensucat İş devreye girdi ve bir süre fabrikaya işveren tarafından yerleştirilen MHP liler sayesinde etkin oldu. Ancak II. MC Hükümetinin düşmesiyle ve aktif parti taraftarlarının fabrikadan çıkarılmasıyla, İşçiler Tekstilde örgütlendiler. Tekstil, 1.11.1978 - 31.10.1980 tarihleri arasında yürürlükte bulunan bir toplu iş sözleşmesi bağtladı.

Tekstil'in 1971 yılı Aralık ayında yapılan 3. olağan genel kurul döneminde, Sendika tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin hiçbirinde yetkili değildi. 1975 yılında DİSK'e katıldı. 1978 - 1979 yıllarında ise yukarıda sözü edilen önemli işyerlerinde etkinlik sağladı .

Saptayabildiğimiz kadarıyla, yukarıda sözü edilen üç büyük ip-lik fabrikası dışında, Tekstil 1980 yılında şu işyerlerinde de yetkiliydi :

İzmir Çırçır - Arıkbaşı Pamuk Tarım Sat. Koop. Çırçır Fabrikası (daha önce Teksif'teydi)

Bergama Çırçır Fabrikası

İzmir - Kınık Pamuk Tarım Sat. Koop. Çırçır Fabrikası (daha önce Teksif'te)

Salihli Pamuk Tarım Sat. Koop. Çırçır Fabrikası

İzmir Pamuk Tarım Sat. Koop. Birliği 128 No.lu Çırçır Fabrikası

İzmir Pamuk Tarım Sat. Koop. Birliği Pamuk Depolama İşletmesi

Çukobirlik'e bağlı Sawğın, Çırçır ve Prese Fabrikaları (7 adet).

Gıda İşkolunda tarım satış kooperatiflerinde ve birliklerde DİSK'e üye Gıda İş Sendikası ile Türk İş'e üye Tektıda İş Sendikası arasında bir mücadele vardı. MİSK'e bağlı Türk Gıda İş Sendikası, MC Hükümetleri döneminde Ticaret Bakanlığında ve bazı

işyerlerinde bulunan parti militanları tarafından sağlanan destekle bazı işyerlerinde etkinlik kurduysa da, bu durum süreklilik göstermedi.

Tekgıda İş Sendikasının 1969 - 1971 Faaliyet Dönemine İlişkin Çalışma Raporu'ndan, Tekgıda İş'in şu kooperatif ve birliklerde yetkili olduğunu öğreniyoruz : İzmir İncir Tarım Satış Koop. Bir. İncir İşletmesi, İzmir Zeytinyağı Tarım Satış Koop. Bir. Zeytinyağı İşletmesi,

Tariş Alkol Fabrikası, Tariş Üzüm İşletmesi, Gemlik 72 No.'lu Zeytin Tarım Satış Koop., Taskobirlik, Fiskobirlik.

Tekgıda İş Sendikasının 1975 - 1977 dönemine ilişkin son çalışma raporunda, sendikanın yetkili olduğu belirtilen tarım satış kooperatifleri ve birlikleri ise şunlardır : Çukoyem (Mersin), Çukobirlik Merkez Yağ Tesisleri (Adana), Taskobirlik (Nevşehir), Taskobirlik'e bağlı kooperatiflerin şarap fabrikaları (Nevşehir, Avanos, Gülşehir, Ürgüp, Özkonak), İzmir Üzüm Tarım Satış Koop. Bir. Üzüm İşletmesi, İzmir İncir Tarım Sat. Koop. İncir İşletmesi İncir Depoları, İzmir İncir Tarım Satış Koop. Bir. Alkol Fabrikası, İzmir Zeytinyağı Tarım Satış Koop. Bir. Zeytinyağı Fabrikası.

Tekgıda İş, 1972 - 1977 döneminde Fiskobirlik'i yitirmiş, buna karşılık Çukobirlik Merkez Yağ Tesisleri ve Çukoyem'de yetki almıştır. Daha sonra da Marmarabirlik'teki işçileri örgütlemiştir.

Gıda İş Sendikası ise 1975 - 1977 yıllarında İzmir Pamuk Tarım Satış Koop. Bir. Pamukyağı Kombinası ve Antbirlik'te toplu iş sözleşmesi bağtılamış, Çukobirlik Merkez Yağ Tesislerinde greve çıkmış ve Fiskobirlik'in Kocaeli, Sakarya ve Bolu'da bulunan 8 fındık kırma fabrikasında yetki almıştır.

1980 yılında ise Antbirlik Yağ Kombinası (350 işçi), Taskobirlik (150 işçi), İzmir Pamuk Tarım Satış Koop. Bir. Pamukyağı Kombinası (1200 işçi) ve Çukobirlik Merkez Yağ Tesisleri (225 işçi) işçileri DISK'e bağlı Gıda İş'te örgütlenmişlerdir. Tekgıda İş'in Marmarabirlik ve bağlı kooperatifler, İzmir İncir Tarım Satış Koop. Birliği Kolonya Fabrikası (30 işçi), Alkol Fabrikası, İncir İşletmesi ve İncir Depoları'ndaki yetkisi 1980 yılında sürüyordu. MİSK'e bağlı Türk Gıda İş Sendikası ise MC Hükümetleri döneminde İzmir

Üzüm Tarım Satış Koop. Bir. Üzüm işletmeleri ve sirkehanelerinde çalışan 1400 civarında işçi adına toplu iş sözleşmesi bağlatmış olmakla beraber, 1980 yılında bu işyerleriyle ilişkisi kalmamıştı.

B. Toplu İş Sözleşmeleri

Toplu iş sözleşmeleri, işçilerin işverenle ilişkilerinin, çalışma koşullarının belirlendiği belgelerdir. Bu belgelerde işçiler açısından düzenleyici (normatif) bükümleri, ücretler ve diğer parasal ödemeler, çalışma süresi, iş akdinin sona erdirilmesi, işçi sağlığı ve güvenliği ve işçi - işveren ilişkisinin diğer yönleri başlıkları altında inceleyebiliriz. İşçilerin çalışma ve yaşama koşullarında zaman içindeki değişiklik ve çeşitli işyerlerinde işçilerin durumlarının karşılaştırılması, ancak bu çerçevede anlamlı sonuçlar verir. Salt ücret ortalamalarından yola çıkan kıyaslamaların işçilerin durumuna ve işçi - işveren ilişkilerinin dinamiğine yeterince ışık tutamadığı kanısındayız.

Tarım satış kooperatifleri birliklerinde çalışan işçilerin yukarıda belirtilen noktalarda 1980 yılındaki hakları genellikle özel kesimde benzer nitelikteki işyerlerinden ve hatta kamu kesiminde birçok işyerinde iyiydi. Bu görece iyiliğin, işçilerin diğer işyerlerindeki işçilerden daha fazla mücadele etmelerinin ve daha fazla fedakârlıkta bulunup daha fazla çalışmalarının bir sonucu olduğu kanısında değiliz. Diğer taraftan bu işyerlerindeki işçi - işveren uyumsuzlukları da genellikle (toplu sözleşme maddelerinin ötesinde) siyasî tercihlerden kaynaklanmıştır.

Bu işyerlerinde görece olarak ileri haklar kanımızca şu etkenlere bağlıdır :

1. Çalışanları sendikalaştırmamayı amaçlayarak bazı haklar tanıyan Personel Yönetmeliği'nin toplu iş sözleşmelerinde örnek oluşturması.

2. Siyasî partilerin kendi çizgilerindeki sendikaları işyerlerine yerleştirmek ve kendi sendikalarını işçiler açısından çekici kılmak amacıyla birçok hakkı kolayca vermesi.

3. Genel müdürün, Ticaret Bakanlığının ve Hükümetin, Birliğin istihdam politikasını belirlerken attıkları adımlardan devlete

bir zararın gelmemesi; olanın kooperatiflere ve birliklere olması; istihdam politikasını çizenlerin "başkasının kesesinden yemeleri."

4. Sık sık hükümet ve dolayısıyla da birlik genel müdürünün değişmesi ve buna bağlı olarak işe yeni alınanların işten çıkarılması olasılığına karşı, iş teminatına ilişkin güvencelerin artırılması.

5. Hükümet değişikliği durumunda, değişiklik sırası henüz birliklere gelmeden ("giderayak") işçilere hoş gözükecek ve yeni gelecek yönetimin işini zorlaştırılarak hükümlerin kabul edilmesi.

Önemli tarım satış kooperatifleri birliklerinde bağtlanmış bulunan son dönem toplu iş sözleşmeleri özet olarak Ek'te sunulmuştur. Çeşitli birlikler ve aynı birlik bünyesinde çeşitli sendikalar arasında önemli farklar yoktur. İşçilerin çalışma koşullarının diğer işyerlerindeki avantajlı olduğu durumlar kısaca şöyledir :

Asgarî ücretin artması halinde artan miktarın (ücreti ne olursa olsun) tüm işçilere uygulanması, diğer işyerlerinde pek görülmemekle birlikte, Birliklerde hemen hemen yerleşmiş bir uygulamadır. Ücretsiz ürün verme uygulaması da genellikle bazı kamu kesimi işyerlerinde görülür. Birliklerde ise çok yaygındır. Birliklerdeki 40 saatlik haftalık çalışma süresi ülke ortalamasının çok altındadır. İhbar öneleri Yasanın pek üstüne çıkmazken, kıdem tazminatı Yasanın ve diğer işyerlerindeki uygulamaların çok üstündedir. Yıllık ücretli izin süreleri de Yasa ve diğer işyerlerindeki toplu sözleşmelerde belirtilen miktarlardan oldukça yüksektir.

İşyerlerinde çalışan işçilerin ortalama ücretlerine ilişkin veri ise sağlanamamıştır.

IV. TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİNE 1974 - 1980 DÖNEMİNDE İSTİHDAM ALANINDA POLİTİK MÜDAHALE

1974 - 1975 yıllarına kadar tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde önemli işçi olayları ortaya çıkmadı. I. ve II. MC Hükümetleri dönemlerinde, bu işyerlerine çok sayıda parti taraftarı yerleştirmeye başlandı. Yerleştirilen parti taraftarlarının ve yönetimin basıklarına bağlı olarak da bazı yerlerde işçilerin tepkileri görüldüye

de, ne yönetim çok sayıda işçinin işten çıkarılması yoluna, ne de işçiler işyerini işgale varan direniş biçimlerine başvurdular .1978 - 1979 yıllarında Birliklerde önemli sayıda işçi çıkarıldı. Yerlerine de çok sayıda yeni işçi alındı. Yönetimin bu tavrına karşı işçilerden herhangi bir tepki gelmedi. Ancak 1980 yılında Adalet Partisi Hükümeti, Birlikleri temizleme yolunda radikal bir tavra girdi; çok sayıda işçiyi aynı anda işten çıkardı. İşçilerin de buna karşı tepkileri sert oldu. Direnişler, fabrika işgalleri, çatışmalar ortaya çıktı. Aynı işkollarında diğer işyerlerinde görülmeyen boyutta olaylar gelişti. 1979 - 1980 yıllarında bu direnişlerin dışında sadece 1.4.1980 - 3.9.1980 tarihleri arasında Bank Sen tarafından Gaziantep'te Güneydoğubirlik'te 900 işçi ile grev uygulandı. Diğer tüm işyerlerindeki işçi olayları yasadışı direniş niteliğindedi.

Şimdi, çeşitli Birlikler düzeyinde bu genel gelişimin ayrıntılarına geçelim.

A. TARIŞ

İzmir İncir, Üzüm, Pamuk ve Zeytinyağı Satış Kooperatifleri Birliklerinde gelişen olayların ayrıntısına girmeden önce, istihdam edilen işçi sayısındaki değişikliklere topluca bakalım.

Tercüman Gazetesi yazarlarından Nazlı Ilıcak, 15.2.1980 tarihli *Tercüman*'da "Tariş Olayları" başlığı altında şöyle yazıyordu :

"Tariş kadrolarının militanlarla doldurulması I. MC döneminde Umum Müdür Orhan Baut zamanında başlamış, II. MC döneminde hız kazanmıştır. Orhan Daut'tan sonra müessesenin başına geçen Aydın Tanyel, 2 bin kişiyi işten çıkarmış, boşalan kadrolara sağ görüşteki kimseleri atamış, ayrıca işçi sayısını 3 binden 4 bine yükseltmek suretiyle, bin kişiyi de bu şekilde istihdam etmiştir. Aydın Tanyel'den sonraki müdür Erdiñç Gönenc, 2 sene zarfında, 4 binlik kadroyu 7 500'e çıkarmış ve militanlaşma hareketini daha da süratlendirmiştir. Geçen zaman içinde TARIŞ çeşitli sol fraksiyonların üssü haline getirilmiştir."

Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği tarafından çıkarılan *İktisat* Gazetesinin yaym yönetmeni iken

1980 yılında Ticaret Bakanlığı Müsteşar Yardımcılığına atanan Sezgün Taşkıran, bu gazetenin 6.3.1980 tarihli sayısında, CHP döneminde Tarış'teki uygulamaları şöyle özetliyordu :

"Tarış Tarım Satış Kooperatifleri bünyesindeki 1977 yılında 5 343 personelin 3000'e yakın bölümü işinden faşist sıfatı takılarak atılmış ve geriye kalan 2 543 kişi yeniden işe almalarla 7 139 personel sayısına ulaşmıştır. Tarış'te personel bünyesinde olan bu değişiklik, Çukobirlik, Antbirlik ve diğer birliklerde de olmuştur. Tarım satış kooperatifleri birliklerinde 1977 sonuna göre görülen fazla işçi sayısı 6 709 rakamını bulmaktadır."

İzmir İncir, Üzüm, Pamuk ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde işçi - işveren ilişkileri açısından olaylar 1974 yılına kadar gitmektedir.

İlk önemli anlaşmazlık, 1974 yılında Çiğli İplik Fabrikasının kurulma ve işletmeye geçme sürecinde başladı.

Birlik, önceleri ortakların çocuklarını fabrikaya işçi olarak alma politikasını benimsedi. 1974 yılı Nisan ayında işçi alımına başlandı. Daha henüz fabrika montaj aşamasında iken, Türk İş üyesi ve Adalet Partisi ile iyi ilişkiler içinde bulunduğu ileri sürülen Teksif Sendikası yetki için başvurdu. Bölge Çalışma Müdürlüğü de, 1974 yılı Haziran ayı sonunda işyerinde çalışan işçiler adına toplu iş sözleşmesi bağlatma yetkisini Teksif'e verdi.

Tekstil Sendikası, bu uygulamaya İzmir İş Mahkemesi nezdinde itiraz etti. Mahkeme, işyerinde üretime geçilinceye kadar doküman işkolunda hiçbir sendikaya yetki verilemeyeceğini belirterek, Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün yetki kararını 1.7.1974 tarihinde iptal etti.

Bu durum, 1975 yılı yaz aylarına kadar sürdü. Fabrika üretime geçince, bu kez Tekstil Sendikası yetki için başvurdu ve aidat kesilmesi talebiyle 700 üyesinin adlarını işverene bildirdi. İşveren de, bu listenin başında yer alan 9 işçiyi işten çıkardı. İşverenin bu davranışı üzerine işçiler direnişe geçtiler.

Direniş 13 gün sürdü. İşveren, direnişte geçen günlerde işçilerin ücretli izinli sayılmalarını kabul etti ve işyerini bir süre tatile

soktu. 1975 yılı Kasım ayı başlarında ise yetki Teksif'e verildi. Tekstil Sendikası'nın itirazı üzerine konuyu inceleyen İzmir 2. İş Mahkemesi, yetkinin Tekstil'e ait olduğunu belirledi. Yetkinin Teksit'e verilmesinden sonra işyerine 200 MHP taraftarı işçi olarak alındı.

İşe yeni alman işçilerle eski işçiler arasında kavgalar başladı. 26 Kasım 1975 tarihinde fabrikadan toplu olarak çıkan eski işçilere büyük bir saldırı oldu. Saldıranlar eski işçiler tarafından yakalandı. Yakalananları karakola teslim eden işçiler gözaltına alınca, fabrikadaki işçiler 5 gün süreyle yemek boykotu yaptılar.

10 Aralık 1975 tarihinde ise büyük bir çatışma oldu. 11 Aralık 1975 tarihli *Cumhuriyet* Gazetesinde olay şöyle veriliyordu :

"Olay, iş paydosundan sonra işletme binasından yemekhaneye giderken patlak vermiştir. Ülkü Ocaklı olduğu belirtilen bir işçi, sendikal tartışma yaptığı DİSK'e bağlı Tekstil İş Sendikası üyesi bir işçiye silâh çekmiş, ancak silâh patlamamıştır. Bu arada işçiler birbirlerinin üzerlerine taş ve sopalarla saldırmışlardır. Yemekhanenin hemen önünde cereyan eden bu olay, yemekhanedeki karşı gruptan işçilerin de birbirine girmesine neden olmuştur. DİSK'e bağlı Tekstil İş Sendikası yöneticileri olaya Tarış Genel Müdürlüğü yetkililerinin neden olduğunu söylemiştir. Fabrika Bayram sonrasına kadar tatil edilmiştir."

Çiğli Pamuk Kombinası 7 günlük tatilden sonra 18.12.1975 tarihinde yeniden faaliyete geçtiğinde, işçileri baskıları protesto ettikleri gerekçesiyle makinaları işletmediler. 19.12.1975 günü ise, fabrikanın yeni alman 150 kadar işçi tarafından işgal edildiğini ve bu işçiler tarafından kapıda kimlik kontrolü yapıp istenilenin içeri bırakıldığını gördüler. Eski işçiler bu olayı gerekçe göstererek yenden direnişe geçtiler.

Bu arada 82 eski işçi işten çıkarıldı.

İşverenin, direnişi sürdüren tüm işçilerin iş akidlerini feshedeceğini bildirmesi üzerine, 8000 işçi 30.12.1975 tarihinde yeniden işbaşı yaptı. Ancak işbaşı yapmakta geciken 17 işçinin çıkışı verildi.

İşyerinde işe yeni alman işçilerin baskısının sürdüğü gerekçesiyle 130 işçi işyerinde istifa etti. 1976 yılı Ocak ayının ilk haftasında da 280 işçi işveren tarafından işten çıkarıldı.

İşyerindeki bu değişikliklerden sonra, işyerinde çalışan işçiler adına toplu iş sözleşmesi bağlatma yetkisi Tekstil Sendikasında iken, Türk İş'e bağlı Teksif Sendikası ile 1976 yılı Mart ayında devreye giren MİSK'e bağlı Türk Mensucat İş arasında mücadele başladı.

1976 yılı Mart ayı sonunda da, Türk Mensucat İş ile İzmir Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği arasında Çiğli İplik İşletmesinde çalışan işçilere ücret zammı sağlayan bir protokol imzalandı.

Bu dönemde işletmede MHP'lilerin çalışmaları, fabrikada çalışan bir işçinin Kırıkkale'deki arkadaşına 28.12.1975 tarihinde yol-ladığı ve Fikret Otyam tarafından *Cumhuriyet* Gazetesinde yayınlanan bir mektubunda görülebilir (Mektup, dilbilgisi hatalarında değişiklik yapılmadan aktarılmıştır):

"Durumları biliyorsun. Komünistler dışarı, bizler içeri. Şimdi de hepsi dışarda direniş yapıyorlar. Yeni işçiler işten çıkarılsın, bizlerin can güvenliği sağlansın diye yediyüz kadarı direnişteler. Doksan kadarı işten atıldı. Üç gün müddet vermişlerdi. Hepsi atılacaktı. İzmir Valiliği bu duruma elkoydu, idare edip gidiyoruz. Bazı ufak tefek hareketler oluyor. Takipler falan gibi. Geçenlerde erkenden biri bildiri dağıtırken bizim kalabalığa denk geldi, elinde tekvando aleti vardı, çoğumuz farkında olmadık, kaçıyordu yakaladık ve yiktık, sadece kasap bıçağı ile üç bıçak. Benim pek vicdanım razı olmuyor ama ne yapalım bizim ufaklıkta işe yarıyor. İçerdeki arkadaşlara aramızda para topluyoruz, buranın teşkilâtının zayıf durumları var. Her şeyi işçiden bekliyor, maddî durumları değil tabii, buradakler fazlasıyla görevlerini yapıyor, meselâ disiplin yok. Bazı vatandaşlar arasında bölgecilik yaratılıyor, bunlar normal gibi karşılanıyor. Buradaki bütün arkadaşlar maddiyat yönünden, yatacak yer yönünden çok perişan oluyorlar. Şahsen benim aylığıma beş bin lira verseler, ben gene de durmam. Ama geldik girdik. Kırıkkale'nin adını kötüye kullanmak istemiyorum, her türlü güçlüğe tahammül ediyorum. Aramızda öyle arkadaşlar var ki, ülkücülükle hiç alakası yok. Fabrika içinde kızla tekliften laubalilik falan - filan.

"Osman'la Mesut geldiler işe girdiler. Elimden gelen bütün iyiliği gösterdim. Şimdi Kırıkkale'den gelecek ar-

kadaşlara durumu anlatırsın kardeşim. Bileğine güvenen arkadaşları hemen gönderin, pek fazla da olmasın, yirmiyi geçmesin, fabrika bir taraftan işçi alıyor. Artık fazlasını siz ayarlarsınız. Şimdilik aldığımız para bin lirayı geçiyor. Burayı İzmir diye gelecek arkadaşları göndermeyin yüzümüzü kara çıkarmasınlar çıkarırlarsa geldikleri gibi geri dönerler. Bu durumları ayarlarsınız... Bütün ülküdaşlarıma selam eder, saygıyla ellerinden sıkar, gözlerinden öperim... Arkadaşların durumu genel merkeze ve Albaya bildiriliyor. Oradan da Kurultaya gidiyor. Not : Arkadaşlar acele gelsinler harçlıkh olsunlar gelirken ceplerinde zincir, cep bıçağı, v.s. bulunsun."

Bu işçiler Çiğli İplik Fabrikası'nın diğer işyerlerine ve bölgele-re yapacakları saldırılarda bir üs olarak kullanılmak istediler. 12.1.1976 tarihinde Ege Üniversitesi'ne yapılan saldırıda ele geçenlerin 17'sinin İplik Fabrikasında işçi gözükmesi, bunu kanıtlamaktadır. (Ayrıntılı bilgi ve iddianame için bkz. *Tekstil Sendikası, Tariş İplik Fabrikası ve Faşist Saldırıları*).

Tariş Pamukyağı Kombinasında ise DİSK'e bağlı Gıda İş Sendikası 24.6.1977 - 20.7.1977 tarihleri arasında grev uyguladı. Ancak işyerinden işçi çıkarılması yoluna başvurulmadı.

CHP Hükümeti döneminde Tariş'ten çok sayıda (bir iddiaya göre 3 000 civarında) işçi çıkarılmasına rağmen hiçbir tepki olmadı. Bu dönemde, yeni almanlarla birlikte Tariş'in işçi sayısı 7 bini aştı.

Demirel Hükümetinin işbaşına gelmesiyle birlikte, tarım satış kooperatifleri birlikleri yönetimlerinde değişikliğe gidildi. Tariş Genel Müdürü Erdinç Gönenç görevden alındı ve yerine İsmail Hakkı Gürün atandı.

1980 yılı Ocak ayının başında, önce Genel Müdürlükte (bu tarihte bağımsız olan) Taper İş Sendikası üyesi işçiler işten çıkarıldı.

18.1.1980 tarihinde ise İzmir'deki Pamukyağı Kombinasında olaylar çıktı. Olaylar şöyle gelişti: Ticaret Bakanlığı'nın Tariş'ten çıkarılacak işçilerin kıdem tazminatlarının ödenmesi için 150 milyon lira gönderdiği haberleri üzerine, işyerlerinde huzursuzluk başladı. Yeni Genel Müdür İsmail Hakkı Gürün ise, yanına aldığı

100 kadar yeni işçiyle topluca Pamukyağı Kombinasına girmek istedi. İşçiler, Genel Müdürle birlikte fabrikaya girenleri dışarı attılar, fabrikanın giriş kapılarını kapattılar, arabalardan barikatlar kurdular. Polis olaya müdahale etti. Çatışmada 1 polis, 4 işçi yaralandı. (Ayrıntılı bilgi için bkz. *Cumhuriyet*, 19.1.1980).

Çiğli İplik Fabrikası, Zeytinyağı Kombinası ve Üzüm İşletmelerinde de benzer olaylar 22.1.1980 tarihinde gelişti:

22 Ocak 1980 sabahı güvenlik kuvvetleri Tariş'in işletmelerinde arama yapma girişiminde bulundu. Öncelikle Zeytinyağı Kombinasındaki işçiler, güvenlik kuvvetlerinin elinde arama yapılacağına ilişkin resmî bir belge olmadığı gerekçesiyle polisi içeriye sokmamak için direndiler. Çatışma çıktı. Beş işçi ve bir polis yaralandı. 100 işçi gözaltına alındı. Üzüm işletmesinde, üzerinde silah bulundurdukları gerekçesiyle iki işçi gözaltına alındı. Çiğli İplik Fabrikasında ise altı saat süren bir çatışma oldu. 40'tan fazla işçi ve 5 polis yaralandı. Güvenlik kuvvetleri fabrikayı terketmek zorunda kaldı. Olaylar üzerine Tariş'in bütün işletmelerinde çalışan işçiler direnişe geçtiler. Olaylarda gözaltına alınan toplam 251 işçinin 210'u serbest bırakıldı. (Bkz. *Cumhuriyet*, 23.1.1980 ve 24.1.1980).

Ticaret Bakam Halil Başol'un "Tariş'ten kesinlikle kesinlikle işçi çıkarılmayacağı ve yeni işçi alınmayacağı" yolundaki açıklaması üzerine işçiler 8 günlük direnişten sonra 31.1.1980 tarihinde işbaşı yaptılar.

Ancak bu açıklamadan bir hafta sonra Ticaret Bakanlığı Tariş'e bağlı işletmelerde üretimin durdurulmasına ve birçok işçinin işten çıkarılmasına karar verdi. İşçiler de bu karar ve uygulamaya, işletmelerin işgaliyle tepki gösterdiler.

Olaylar, Tariş Genel Müdürlüğü'nün, üretimin ve çalışmanın durdurulduğu yolunda bir ilânı İzmir gazetelerinde yayınlamasıyla başladı. İlânda, tüm işçilerin iş akidlerinin feshedildiği de belirtiliyordu. İlânın yayınlaması üzerine, Tariş'in bütün işletmelerindeki işçiler işyerlerini işgal ettiler. Bu ara, iş akdi feshedilen işçilerin isimleri de tek tek açıklanmaya başladı. 7 Şubat 1980 günü, güvenlik kuvvetleri binaları boşaltmak amacıyla operasyonlara başladı. Önce Pamukyağı Kombinası panzerlerle kuşatıldı. İşçiler direnmeden işyerini boşalttılar ve bir yürüyüş yaptılar. Üzüm işletme-

sinde ise çatışma çıktı. 50 kişi yaralandı. 600 işçi gözaltına alındı. (Bkz. *Cumhuriyet*, 7.2.1980 ve 8.2.1980).

8 Şubat 1980 günü İzmir'de çeşitli işyerlerindeki işçiler Tarih işçilerini desteklemek için 1 günlük direniş yaptılar, Pamuk Depolama'daki direniş polisin zor kullanımı ile kırıldı, 7 kişi yaralandı. İplik Fabrikasındaki 1500 işçi ise direnişlerini sürdüreceklerini açıkladılar.

9 Şubat 1980 tarihinde, "Tekstil, Gıda İş, Maden İş, Basım İş ve Taper İş üyeleri tüm Tarih İşçileri adına Saim Akbulut, DİSK III. Bölge Temsilcisi" imzasıyla yayımlanan bildiriye, iki yıldır hiçbir olayın olmadığı fabrikalarda çıkan yeni olayların sorumlusu olarak Demirel Hükümeti gösteriliyordu, iş ve can güvenlikleri için işçilerin direnmeyi sürdüreceği belirtiliyordu.

İncir İşletmesi, İnoir Depolama, Alkol ve Kolonya Fabrikası ve Tahta Kutu Fabrikası 13 Şubat 1980 günü polis gözetiminde açıldıysa da, işçiler (İncir İşletmesi dışında) üretime başlamadı. Bu sırada fabrikalara iktidardaki parti taraftarı yeni işçilerin yerleştirilmesine devam edildi.

14 Şubat 1980 günü de, direniş sürdüren Çiğli İplik Fabrikası'na "sayıları on bin dolayındaki komando ve piyade erlerinin desteğindeki polis güçleri, silâhlı çatışma sonucu" girdiler. 1500 işçi gözaltına alındı. DİSK'e bağlı sendikalar ise, olayları protesto etmek için 2 günlük direnişe başladı. Ancak direniş ikinci günü pek sürmedi.

Tarih Yönetiminin 20 Şubat 1980 tarihinde gazetelere verdiği ilândan, direnişin hâlâ sürdüğünü öğreniyoruz :

"Tarih'ten Duyuru :

İşletme ve fabrikalarımızda çalışan işçilerimizin tamamının veya 6 bin işçinin işten atılacağı yolunda bazı şahıs ve grupların işçilerimize asılsız olarak telkinde buldukları veya baskı ve tehdit altında işbaşı yapmaları önlenmeye çalışıldığı, işyerine gelenlerin üretim yapmadıkları ve kanunsuz grevi sürdürdükleri, üzülmektedir.

Milletini ve memleketini seven işçilerimize aşağıdaki hususları önemle duyururuz :

1. Yapılan tebligat ve duyuru dışında işçilerimizin hizmet akidleri feshedilmeyecektir.
2. Elde olmayan sebeple, hata ile hizmet akidleri feshedilmiş işçilerimizin durumu düzeltilmiş olup, başvuru halinde incelenecektir.
3. Kanunsuz grevin sürdürülmesi halinde, kanunsuz grevin teşvikçi, tahrikçi, tertipçileri ile bu kanunsuz grevi sürdürenlerin iş akidlerinin feshedileceğini, muhterem ve masum işçilerimize duyururuz" (Cumhuriyet, 20.2.1980).

Genel Müdür İ. Hakkı Gürün, *Milliyet* Gazetesine yaptığı açıklamada, Pamukyağı Kombinasında üretime başlandığını, ancak üzüm ve incir işletmelerinde, kolonya, alkol ve tahta kutu fabrikalarında kanunsuz grevin sürdüğünü belirtti. (*Milliyet*, 20.2.1980).

Cumhuriyet Gazetesinde yayımlanan bir habere göre de, işyerlerinde çok sıkı güvenlik önlemlerinin alındığı ve işten çıkartmaların hızla sürdüğü belirtildi. Pamukyağı Kombinasında işçilerin işbaşı yaptıkları, ancak işten çıkarılan arkadaşlarının işe alınmalarını sağlamak amacıyla üretime başlamadıkları bildirildi. Üzüm işletmelerinde de, işyeri dışında direnişe devam eden işçiler, işe yeni alman işçileri fabrikaya sokmadılar. Diğer taraftan, Üzüm ve Pamukyağı İşletmelerine 800 yeni işçi işbaşı yaptı. Çiğli İplik Fabrikası ile Pamuk Depolama süresiz olarak kapatıldı. İşçilerin iş akidleri askıya alındı. İzmir Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin 26.4.1980 tarihinde yapılan genel kurulunda da Üzüm İşletmelerinin sezon sonuna kadar kapatılması kararı alındı.

Tariş olayları, işletmelere milyonlarla ölçülebilecek zarara maloldü. Ne özel sektörde, ne de kamu kesimi işyerlerinde görülemeyecek boyutta zarar - ziyana yol açacağı bilinen davranışlara politik nedenlerle girildi.

B. Antbirlik

Antbirlik'te işverenin sendikalaşmaya açık ve aktif müdahalesi 1975 yılında başladı. MC Hükümetinin işbaşına getirdiği Sezgin Taşpınar'ın genel müdürlük işyerinde çalışan Sosyal İş üyelerine baskı yaptığını ileri süren bazı işçiler açlık grevine başladılar. Daha sonra Aksu İplik Fabrikası'na 200 yeni işçi alındı ve

Türk İş'e bağlı Teksif Sendikası işyerinde yetki aldı. 1977 yılında II. MC Hükümeti döneminde Ticaret Bakanı Ağah Oktay Güner, tarım satış kooperatifleri birliklerinde partisinin etkinliğini artırma çabasına girince, Aksu İplik Fabrikası'nda Teksif (Türk İş) - Türk Mensucat İş (MİSK) çatışması çıktı. Teksif üyesi 26 işçinin iş akitleri feshedildi. Fabrika 1,5 ay kapalı kaldı. MİSK'e bağlı Türk Mensucat İş, Yasada belirtilen yetki işlemlerini tamamlamadan Antbirlik ile toplu iş sözleşmesi bağtladı.

CHP iktidarı döneminde MİSK'in bağtlamış bulunduğu toplu sözleşme feshedildi ve Teksif ile toplu sözleşme imzalandı. 385 işçinin işten çıkarılmasıyla işyeri sakinleşti. 1979 yılında da DİSK'e bağlı Tekstil Sendikası bu işyerinde yetki aldı ve toplu sözleşme bağtladı.

MC Hükümetleri döneminde Atnbirlik Pamukyağı Kombinasyonunda çalışan işçiler, DİSK'e bağlı Gıda İş Sendikasında örgütlüydüler. Gıda İş'in 1977 Ocak tarihli *Sendika* Gazetesinde işverenin tavrına ilişkin şunlar yazılıyordu :

"Antalya'da kurulu Antbirlik Pamukyağı Kombinasyonunda çalışanlar Sendikamızın üyesidirler ve işyeriyle bağtlanmış bir sözleşmemiz halen yürürlüktedir. Yeni sözleşme dönemi yaklaştıkça Antbirlik yöneticileri üyelerimize yeni sözleşmenin ne pahasına olursa olsun Türkiye Gıda İş Sendikası ile imzalanmayacağını, bu sendikadan ayrılmaları gerektiğini, yoksa işlerinden olacaklarını söylemek suretiyle üyelerimiz üzerinde baskı yapmaya başlamışlardır... Yapılan araştırmalardan da anlaşıldığına göre, Yöneticiler ya büyük üreticilerden veya tamamen aracılardan oluşmaktadır. Yerel parti örgütleri, böyle kuruluşları kendilerine iş sahası seçmekte ve her çareye başvurarak örgütlerini bu kuruluşların yönetimine hakim kılmaktadırlar" (*Sendika*, Sayı 84, Ocak 1977, s. 7).

Antbirlik Yağ Kombinasyonu işçileri 1977 döneminde DİSK'e bağlı Gıda İş Sendikası'ndan ayrılarak Türk İş'e bağlı Tekgıda İş Sendikasına geçtiler. 1979 yılında ise, Gıda İş'e dönerek, Gıda İş'in işyerinde toplu iş sözleşmesi bağtlamasını sağladılar.

Adalet Partisi'nin Hükümeti kurmasıyla birlikte Şeref Topuz, Antbirlik Genel Müdürü olarak atandı. Göreve başlamasıyla birlikte,

“sivil savunma görevlisi” adı altında yeni işçi aldı. Bu işçilere silâh dağıtıldı. Bu sırada, Antbirlik Merkez Yağ Kombinasının henüz görevden alınmamış müdürün makam arabası silâhla tarandı. Şoför öldü. Üç kişi yaralandı. Yaralılar, arabayı silâhla tarayanın yeni genel müdür tarafından işe alınanlardan biri olduğunu söylediler.

Bu gelişmeler üzerine, çalışanlar cangüvenliklerini sağlamak gerekçesiyle direnişe geçtiler. Genel Müdürlük binasındaki direnişe polis müdahale etti. Direniş sona erdi. Ancak çırçır fabrikası, yağ kombinası ve iplik fabrikasındaki yaklaşık 3500 işçi direnişi sürdürdü. Antalya’da diğer işyerlerinin işçileri de 8 Şubat 1980 günü 2 saatlik dayanışma direnişi yaptılar.

Direniş iki aya yakın sürdü. Sonunda imzalanan protokolda hiçbir işçinin direniş nedeniyle işten çıkartılmayacağı ve toplu iş sözleşmelerinin uygulanacağını işveren kabul etti. Bu protokolu izleyen günlerde Şeref Topuk, Antbirlik genel müdürlüğü görevinden alındı, yerine Tuncay Kupacı atandı.

Ancak olaylar durmadı. Antbirlik Yağ Kombinasında yetkili olan Gıda İş Sendikası’nın Antalya Şube Başkanı, 1980 yılı Temmuz ayı sonunda yaptığı açıklamada, işyerine yeni alman işçilerin silâhlı saldırılar örgütlediklerini ve işçilerin can güvenliğinin kalmadığını ileri sürdü (Açıklama için bkz. *Cumhuriyet*, 29.7.1980).

Temmuz ayında işten çıkartmalar nedeniyle, Sosyal İş Sendikasının bürolarda çok az üyesi kalmıştı. Türk İş’e bağlı Tez Büro İş Sendikası işyerinde örgütleniyordu. Çırçır Fabrikasında yetki Teksif’e verilmek üzereydi. Antbirlik’e bağlı Yeniköy kooperatifinde ise MİSK’e bağlı Türk Büro Sen örgütlenmişti. (Bkz. *Cumhuriyet*, 29.7.1980).

C. Çukobirlik

Çukobirlik Mersin Merkez Yağ Kombinası’nda işçilerin 1976 yılında DİSK’e bağlı Gıda İş Sendikasında örgütlenmeleri, Genel Müdürün politik uygulamalarına neden oldu.

1976 yılı Ocak ayında başlayan toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde işveren tlaşmaz bir tavra girdi. Birliğe bağlı diğer işyerlerinde yevmiyelere sözleşmenin birinci yılında 25 TL., ikinci yılında

25 TL. ücret zammı yapılan toplu sözleşme bağtlanırken, Merkez Yağ Tesislerinde birinci yıl 20 TL., ikinci yıl 18 TL. teklifinden yukarı çıkmadı. Bunun üzerine, Gıda İş Sendikası 13.4.1976 tarihinde grev uygulamasına geçti. Birlik yönetim kurulu ise, Çukobirlik Genel Müdürü Kemal Şahin'in gazetelere yaptığı açıklamaya göre, fabrikayı kapatıp depo yapma kararı verdi. Bu durum, Gıda İş, diğer sendika ve bazı kuruluşların 26.6.1976 tarihinde Mersin'de düzenledikleri bir yürüyüş ve mitingde protesto edildi. (Bkz. *Sendika*, No. 77-78, Haziran - Temmuz 1976).

CHP Hükümeti döneminde önemli bir huzursuzluk olmadı. Ancak 1980 yılı olaylı geçti. Ocak ayında 100 işçinin işine son verildi. 1979 - 1980 yıllarında işe alınan 2500 işçinin de işten çıkarılacağı söylentileri yayıldı. Bu konuda Ticaret eski bakanlarından Teoman Köprülüler şunları söyledi :

"2 700 işçinin görevlerine son verilmesi için Cumartesi ve Pazar demeden işçilere tebligat yapılmaktadır. Tarih'teki aynı oyun Çukobirlik'te tezgahlanıyor. Çukobirlik'e bağlı 14 fabrika var. Şu anda işbaşına getirilen yöneticiler üretim ve dışsatımı değil, sadece işçi kıyımını düşünüyorlar" (Cumhuriyet, 25.2.1980).

Çukobirlik'te beklenen türde olaylar olmadı. Yeni yönetim merkezde toplu halde işçi çıkartmak yerine, öncelikle Adana ve Mersin dışından dağıtım olarak 856 işçinin işine son verdi. Ayrıca Çukobirlik İplik Tesisleri işyerinde işçilerin maaşları geç ödendi. İstihdam fazlası gerekçesiyle işten çıkartmalar sürerken de, odacı, çaycı, kapıcı, güvenlikçi ünvanlarıyla çok sayıda yeni işçi alındı.

Çukobirlik Yönetim Kurulu Başkanı Hikmet Savatlı'nın işten çıkartma kararlarını meşrulaştırmak amacıyla mahalli bir gazeteye verdiği bir demeçte söyledikleri, 1975 - 1980 döneminde tarım satış kooperatifleri birliklerindeki istihdam politikasını güzel bir şekilde özetlemektedir :

"Bizim zamanımızda Çukobirlik'in mevcudu 3 bin kişi idi. Bizden sonra MHP'li Sabri Öge ve CHP'liler döneminde bu mevcut iki katma çıkarıldı. İlk başladığımızdan bu yana fabrikaya ek ünite yapılmadı. Fakat personel sayısı tamamen politik amaçla artırıldı. Biz bu fazlayı çıkaracağız" (Akratan, *Aydınlık*, 26.3.1980).

C. Fiskobirlik

Fiskobirlik işyerlerinde 1977 yılına kadar önemli bir olay olmadı. Ancak 1977 yılında Fiskobirlik'in Bolu, Sakarya ve Kocaeli'ndeki 9 fındık kırma fabrikasında örgütlenen DİSK'e bağlı Gıda İş Sendikası, işverenin büyük baskısıyla karşılaştığını ileri sürdü. İşveren toplu sözleşme görüşmelerine gelmedi. Grev kararı alınınca grev oylamasına gidildi. Oylamada 18 kişinin olumsuz oyuna karşı 35 kişinin grev lehinde oy kullanması üzerine, fabrika kapatıldı. Gıda İş, diğer işyerlerinde de işçilere baskı yapıldığını ileri sürdü.

CHP dönemi Fiskobirlik işyerlerinde sakin geçti. Fındık İş bu dönemde DİSK'e katıldı. Fındık İş Sendikası yetkilileri, 1980 yılı Ağustos ayında yaptıkları bir açıklamada, işyerlerinden işçi çıkartmak amacıyla sekiz kişilik bir komitenin kurulduğunu ve daha sonraki günlerde çok sayıda işçinin çıkışının verileceğini belirttiler (*Demokrat*, 2.8.1980). Ağustos ayı sonunda da 100 işçi diğer illerdeki işyerlerine tayin edildi (*Cumhuriyet*, 22.8.1980). Aynı günlerde 600 işçi işten çıkarıldı.

D. Diğer Birlikler

Güneydoğubirlik: AP Hükümeti döneminde Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri Genel Müdürlüğüne atanan Ali Sümer, 1980 yılı Mart ayında yaptığı basın toplantısında, 1535 işçiden 750'sinin çıkışının verileceğini, o güne kadar 180 işçinin çıkarıldığını açıkladı (*Aydınlık*, 27.3.1980). Türk İş üyesi Tez Büro İş Sendikasının Gaziantep Şube Başkanı Yakup Ocak da, yaptığı açıklamada, işyerinde imzaladıkları toplu sözleşmenin işveren tarafından uygulanmadığını, iş güvenliği sağlayan maddelerin işveren tarafından kaldırılmak istendiğini ileri sürdü (*Tez Büro İş Gazetesi*, 3.4.1980).

Yerfiskobirlik: AP Hükümetinin Yerfiskobirlik Genel Müdürünü değiştirmesinden sonra Birliğin istihdam politikası da değişti. 4.8.1980 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan bir yazıda, Birlik'in eski yöneticilerinden birinin iddiaları yer aldı. Bu iddialara göre, işyerlerinden çok sayıda işçi çıkarılmış ve yerlerine parti taraftarları yerleştirilmişti.

Trakyabirlik: Trakyabirlik'te 1980 yılı Şubat ayı başında 90 işçi işten çıkarıldı. Bunun üzerine yaklaşık 700 işçi direnişe geçti.

E. Sendikaların Tepkisi

1980 yılında tarım satış kooperatifleri birliklerinde işçi çıkarılmalarının yoğunlaşması üzerine, DİSK'e bağlı Sosyal İş, Bank Sen, Tekstil, Maden İş, Taper İş, Fındık İş, Gıda İş ve bağımsız Dev Tiftik İş ve Çukosen'den oluşan Ortak Davranış Komiteleri kuruldu. Bu sendikaların temsilcileri 26 - 27.11.1979 günlerinde toplandılar ve 27.11.1979 tarihinde yaptıkları ortak basın toplantısında, aldıkları kararları açıkladılar. Bu kararların önemlileri şunlardır :

- "Gücümüzü birliğimizden, silahımızı üretimdeki yerimizden alan onbinlerce emekçinin temsilcisi bizler, üyelerimize yönelik saldırıları ortak göğüsleyecek ve püskürteceğiz.
- + Bu anlayış ve tepspitten hareketle, DİSK öncülüğünde... Ortak Davranış Komitesi oluşturulması...
 - + DİSK Bölge Temsilcilerinin başkanlığında bölgesel Ortak Davranış Komitelerinin oluşturulması,
 - + Bölgesel komitelere bağlı olarak işyerlerinde tüm birim ve üniteleri kapsayacak alt birimlerin oluşturulması,
 - + Sendikalar arasında dayanışma ve haberleşmenin bu komiteler aracılığıyla DİSK tarafından sağlanması,
 - + Üyelere yönelik örgütlenme ve kitlesel eğitim çalışmalarının ortak düzenlenmesi,
 - + Bölgelerde komite üyelerinin ve temsilcilerinin katılımlarıyla ve giderek tüm üyelerin katılımıyla kitlesel toplantıların ortak düzenlenmesi,
 - + İşyerlerine yönelik saldırılara karşı, disiplinli ve örgütlü tavırların kolektif yürütülmesi,
 - + Gelişecek mücadele biçimlerine karşı hazırlıklı olunması,
 - + Anti - demokratik saldırılara karşı mücadele sürecinde gelişecek olaylara bağlı olarak maddi dayanışmanın sağlanması,
 - + Kitlesel eğitim ve bölgesel toplantılara vakit geçirilmeksizin başlanması, konularında ortak görüşe varılmış ve alınan kararların uygulanması için yerel birimlere gerekli talimat verilmiştir" (DİSK, 7. Olağan Genel Kurula Sumdan Çalışma Raporu, s. 317-318).

Ortak Davranış Komiteleri çeşitli illerde toplantı ve gösteriler düzenledi. "İşyerlerinde gelişebilecek olaylara karşı bir dayanışma fonu ayrılması ve kesinlikle çalışmaların disiplin altında yürütülmesi için ortak kararlar" alındı (a.g.e., s. 319). Bu örgütlenme, 1980 yılının ilk aylarında Tarih ve Antbirlik olaylarında etkin oldu.

SONUÇ

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde istihdam iki açıdan önemlidir : (1) Kırsal kesimde yeni istihdam olanakları yaratması; (2) İşçi - işveren ilişkilerinin farklı niteliğinin yol açtığı olaylar.

İnceleyebildiğimiz kadarıyla, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin kurulma ve gelişim süreçlerinde kırsal kesimde istihdam olanakları yaratmak diye bir düşünce söz konusu değildir. Nitekim önemli işletmeler kırsal kesimde değil, ihracat limanlarında kurulmuştur.

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde işçi - işveren ilişkileri ise hem özel kesimdekenden, hem de kamu kesimindekenden farklıdır.

Özel kesim işyerlerinde, ana amaç işletmenin uzun dönemli kârının azamileştirilmesidir. İstihdam politikası da bu genel amaç göre şekillendirilmiştir. Özel sektör genellikle çelişkileri keskinleştirici ve (özellikle 1974 - 1980 yıllarında yaşanan ekonomik buhran ve döviz darboğazında) ithal makina ve teçhizatı tahrip etme sonucunu doğurucu davranışlardan özenle kaçınmıştır. 1968 - 1970 döneminde özel sektör işyerlerinde görülen işgal eylemlerinden sonra bu nitelikte bir iki örneğe ancak rastlanabilir (Sungurlar'da 11.8.1975 - 26.11.1975 tarihleri arasındaki direniş ve daha önemlisi, 1976 yılı Eylül ayında Devlet Güvenlik Mahkemeleri Yasa Tasarısını protesto etme gerekçesiyle yapılan genel direnişten sonra işten atılan temsilcilerin işe alınmalarını sağlamak gerekçesiyle yapılan Profilo işgali).

Genel ve katma bütçeli kuruluşlar ile kamu iktisadî teşebbüslerinde de genellikle bu nitelikte eylemlere yol açıcı davranışlara

girilmemiştir. Belediyelerde ise, bu dönemde yerel yönetimlere yasalarla verilmiş görevlerle, sağlanan olanaklar arasındaki dengesizlik sık sık işçi olaylarına neden olmuştur. Merkezi yönetimle yerel yönetimin farklı siyasî çizgilerde olması genellikle yerel yönetim yetkililerinin desteğindeki işçi eyleminin boyutunu ve etkinliğini artırmıştır. Ancak bu eylemler görünüşte işveren durumundaki belediye, özde ise merkezi yönetime karşı olduğundan, işyeri işgalleri ve araç-gerecin tahribi noktasına hiçbir zaman varmamıştır.

1974 - 1980 döneminde tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde durum farklı olmuştur. Bu yıllarda davul kooperatif ortaklarının boynundadır, tokmak ise siyasî iktidarda. Siyasî iktidar, kendi adamlarını yerleştirebilmek ve etkin kılabilmek için işçi çıkartmıştır. Bunun doğurduğu olumsuz sonuçların maliyetini ise tamamiyle kooperatifler ve birlikler ödemişlerdir. Bu nedenle de siyasî iktidar son derece rahat davranabilmiştir. İktidarı yitirmiş siyasî güçler ise, tepki gösteren işçileri desteklemişlerdir.

Bu durum, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde çalışan işçileri, aynı işkollarında diğer işyerlerinde çalışan işçilere oranla olağanüstü hareketlendirmiş, politiza etmiştir. Ancak bu hareketlenme, belirli bir siyasî partiye ve uygulamalarına karşı olma temelinde gelişmiştir. Büro işkolunda normal olarak çok az yasadışı direniş görülürken, tarım satış kooperatifleri birliklerinde durum çok farklı olmuştur. Tekstil ve gıda işkolları için de benzer özellikler söz konusudur.

Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri, bu yönleriyle, gerek kırsal alanda yapısal değişme (veya yapının korunması) ve gerek de Türkiye'de işçi hareketi açılarından 1974 - 1980 döneminde oldukça önemli bir rol oynamıştır.

YARARLANILAN ÖNEMLİ KAYNAKLAR

- Çukobirlik, Çukobirlik 1940 - 1973, Adana, 1973.
- Devlet Planlama Teşkilâtı, IV. 5 Yıllık Kalkınma Planı, Devlet Adına Destekleme Alımlarını İnceleme ve Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Cilt I, Ankara, 1977.
- DİSK, VII. Dönem Çalışma Raporu, Ankara, 1980.
- Fındık İş. 5. Dönem Normal Genel Kurul Çalışma Raporu, 1978, Çoğaltma.
- Fiskobirlik, Üreticinin Hizmetinde 40 Yıl, İstanbul, 1978.
- Koç, Yıldırım, Kamu Kesiminde İşçi İstihdamı ve İşçi - İşveren İlişkileri, ODTÜ. İdarî İlimler Fak., 1980, Çoğaltma.
- Kozabirlik, 38. Hesap Yılı Çalışma Raporu, Bursa, 1979.
- , 39. Hesap Yılı Çalışma Raporu, Bursa, 1979.
- Pankobirlik, 1979 Faaliyet Raporu, Ankara, 1980.
- Sosyal İş, 6. Dönem Merkez Genel Kurulu Çalışma Raporu, Ankara, 1980.
- Tariş, Daimî Kadro Personel Yönetmeliği, İzmir, 1072.
- Tekgıda İş, I. Genel Kurul Çalışma Raporu, 1972.
- , H. Genel Kurul Çalışma Raporu, 1975.
- , IV. Genel Kurul Çalışma Raporu, 1978.
- Teksif, 6. Genel Kurul Çalışma Raporu, 1975.
- , 7. Genel Kurul Çalışma Raporu, 1977.
- , 8. Genel Kurul Çalışma Raporu, 1979.
- Tekstil, 3. Dönem Çalışma Raporu, 1971.
- , Tariş İplik Fabrikası ve Faşist Saldırıları, Olaylar, Belgeler, İstanbul, 1976.
- Tez Büro İş, 8. Genel Kurul Çalışma Raporu, 1970.
- , 9. Genel Kurul Çalışma Raporu, 1980.
- T.Z. Ziraat Bankası, 1976 Yılında Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri, Ankara, 1978.

Sürelî yayımlar : TÜBA İş - İşçi ve Çalışma Bülteni.
Gıda İş Sendikası Sendika Gazetesi
Tez Büro İş Sendikası Gazetesi
Sosyal İş Sendikası Gazetesi
Tekgıda İş Sendikası Gazetesi
Günlük gazeteler.

TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

Türkiye Gıda İş - İzmir Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
Pamukyağı Kombinası (1.1.1979 - 31.12.1980).

Tez Büro İş - Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (1.8.
1979 - 31.7.1981).

Tekstil - Çukobirlik Merkez İplik Fabrikası (1.5.1979 - 30.4.1981).

Sosyal İş - Gülbirlik (1.4.1978 - 31.3.1980).

Sosyal İş - Antbirlik (1.8.1978 - 31.7.1980).

Taper İş - Tarış Genel Müdürlüğü (1.11.1978 - 31.10.1980).

Fındık İş - Fiskobirlik (1.1.1979 - 31.7.1980).

Çukosen - Çukobirlik (1.8.1978 - 31.7.1980).

Tekgıda İş - Marmarabirlik (1.4.1980 - 31.3.1982).

Tekstil - Tarış Çiğli İplik Fabrikası (1.11.1978 - 31.10.1980).

EK

TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİNDE 1980 YILINDA UYGULANAN TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

Taraflar	Gıda İş - Tarış Pamukyağı	Tekstil - Tarış İplik	Taper İş - Tarış Balıo
Toplu Sözleşme Hükümleri			
Yürürlük	1.1.1979 - 31.12.1980	1.11.1978 - 31.10.1980	1.11.1978 - 31.10.1980
Haftalık çalışma süresi	44,5 saat	48 saat	44 saat
Yıllık ücretli izin süreleri	Kıdem 1 - 5 yıl 25 işgünü 5 - 10 yıl 30 işgünü 10 → yıl 35 işgünü	İzin 25 işgünü 30 işgünü 35 işgünü	Kıdem 1 - 5 yıl 30 gün 5 → yıl 30 işgünü
İhbar öneleri	Kıdem 1 - 6 ay 4 hafta 6 - 18 ay 8 hafta 1,5 - 3 yıl 10 hafta 3 - 5 yıl 12 hafta 5 → yıl 14 hafta	Önel 4 hafta 6 hafta 12 hafta 14 hafta	Kıdem 1 - 8 ay 2 hafta 6 - 18 ay 4 hafta 1,5 - 3 yıl 6 hafta 3 - 5 yıl 8 hafta 5 → yıl 10 hafta
Kıdem tazminatı	60 gün	45 gün	45 gün
Kendi isteğiyle ayrılana kıdem tazminatı	4 yıl ve daha kıdemli olana 45 gün	5 - 10 yıl kıdem: 30 g. 10 → yıl kıdem: 45 g.	3 - 10 yıl kıdem: 30 g. 10 → yıl kıdem: 45 g.
İkramiye (Yıllık)	120 yevmiye ve net 4090 TL	120 yevmiye	90 yevmiye
Yakacak yardımı	Net 1000 TL/ay	Net 1000 TL/ay	Net 1000 TL/ay
İzin parası	Net 2500 TL/yıl	Net 2500 TL/yıl	—
İş-devam primi	10 yevmiye/ay	10 yevmiye/ay	Ücretin % 10 u
Asgari ücret farkı	Farkın % 50'si herkese	Farkın tümü herkese	—
Askerlik yardımı	3000 TL	Net 1500 TL	Net 2500 TL
Aile yardımı	Net 1000 TL/ay	Brüt 1000 TL/ay	Net 500 TL/ay
Çocuk yardımı	100 TL/çocuk/ay	100 TL/çocuk/ay	100 TL/çocuk/ay
Kıdem zammı	3 TL/yıl/yevmiye	3 TL/yıl/yevmiye	100 TL/yıl/aylık
Fazla çalışma zammı	50 saat/ay'a kadar : % 50 50 saat/ay'dan fazla : % 75	% 50	% 50
Yemek parası	50 TL/gün	40 TL/çalışılan gün	60 TL/çalışılan gün

Taraflar	Sosyal İş - Gülbirlik	Fındık İş - Fiskobirlik	Tez Büro İş - Güney- doğubirlik
Toplu Sözleşme Hükümleri			
Yürürlük	1.4.1978 - 31.3.1980	1.1.1979 - 31.7.1980	1.8.1979 - 30.7.1981
Haftalık çalışma süresi	40 saat	44 saat	40 saat
Yıllık ücretli izin süreleri	Herkese 30 işgünü	Herkese 30 gün	Herkese 40 gün
İhbar öneleri	Kıdem Önel — 1 yıl 35 gün 1— 3 yıl 49 gün 3— 10 yıl 49 gün 10 → yıl 77 gün	Yasal	Kıdem Önel — 6 ay 4 hafta 6— 18 ay 8 hafta 1,5 → yıl 10 hafta
Kıdem tazminatı	35 gün	50 gün	80 gün
Kendi isteğiyle ayrılana kıdem tazminatı	—	6 yıl kıdemli bayan 7 yıl kıdemli erkek	80 gün
İkramiye (Yıllık)	60 yevmiye	120 yevmiye	150 yevmiye
Yakacak yardımı	Net 250 TL/ay	Net 1000 TL/ay	Net 4500 TL/yü
İzin parası	Net 750 TL/yıl	—	—
İş-devam primi	—	% 20	—
Asgari ücret farkı	—	—	Farkın tümü herkese
Askerlik yardımı	—	—	—
Aile yardımı	—	Net 500 TL/ay	Net 1000 TL/ay
Çocuk yardımı	100 TL/çocuk/ay	100 TL/çocuk/ay	150 TL/çocuk/ay
Kıdem zammı	—	3 TL/yıl/yevmiye	—
Fazla çalışma zammı	% 100	% 50	% 50
Yemek parası	10 TL/gün	Brüt 1000 TLay	Net 50 TL/gün

Taraflar	Tekstil - Çukobirlik	Çukosen - Çukobirlik	Tekgıda İş Marmarabirlik	Sosyal İş - Antbirlik
Toplu Sözleşme Hüükimleri				
Yürürlük	1.5.1979 - 30.4.1981	1.8.1978 - 31.7.1980	1.4.1901 - 1.4.1882	1.8.1878 - 31.7.1980
Haftalık çalışma süresi	40 saat	40 saat	40 saat	40 saat
Yıllık ücretli izin süreleri	Herkese 30 gün	Herkese 30 gün	Kıdem İzin 1 → 5 yıl 18 işgünü 5 → 10 yıl 24 işgünü 10 → yıl 30 işgünü	Herkese 30 gün
İhbar önelleri	Kıdem Önel 1 → 6 ay 7 hafta 6 → 18 ay 9 hafta 1.5 → 3 yıl 11 hafta 3 → yıl 13 hafta	Yasa + 1'er hafta	Kıdem Önel 1 → 6 ay 2 hafta 6 → 18 ay 4 hafta 1.5 → 3 yıl 6 hafta 3 → yıl 10 hafta	Kıdem Önel 1 → 6 ay 2 hafta 6 → 18 ay 6 hafta 1.5 → 3 yıl 8 hafta 3 → yıl 10 hafta
Kıdem tazminatı	80 gün	70 gün	Büro : 60 gün Depo : 45 gün	60 gün
Kendi isteğiyle ayrılana kıdem tazminatı	80 gün	1 → 5 yıl : 60 gün 5 → yıl : 60 gün	—	8 → yıl : 60 gün
İkramiye (Yıllık)	150 yevmiye	120 yevmiye	Büro : 180 yevmiye Depo : 150 yevmiye	80 yevmiye
Yakacak yardımı	2000 TL/ay	Net 1000 TL/ay	Net 2000 TL/ay	Net 4000 TL/yıl
İzin parası	Asgari ücret tutarı	Net 2000 TL/yıl	—	—
İş-devam primi	Ücretin % 25'i	—	—	Ücretin % 25'i
Asgari ücret farkı	Fark herkese eklenir	Fark herkese eklenir	—	Kısmli yararlanır
Askerlik yardımı	—	7 500 TL	1 Maaş	—
Aile yardımı	—	—	—	—
Çocuk yardımı	100 TL/çocuk/ay	Net 150 TL/çocuk/ay	50 TL/çocuk/ay	100 TL/çocuk/ay
Kıdem zammı	—	1 → 2 yıl : 200 TL/ay 2 → 5 yıl : 100 TL/ay 5 → yıl : 50 TL/ay	80 TL/yıl/aylık	200 TL/yıl/aylık
Fazla çalışma zammı	% 100	% 75	% 75	% 50
Yemek parası	85 TL/gün	Net 750 TL/ay	50 TL/gün	50 TL/çalışılan gün